

IKER
GAZTE
NAZIOARTEKO
IKERKETA EUSKARAZ

III. IKERGAZTE

NAZIOARTEKO IKERKETA EUSKARAZ

2019ko maiatzaren 27, 28 eta 29
Baiona, Euskal Herria

ANTOLATZAILEA:
Udako Euskal Unibertsitatea (UEU)

GIZA ZIENTZIAK ETA ARTEA

Hiri irudikapenak Saizarbitoriaren
literaturan: euskal eleberrigintzako
lehen irudikapenak

Irati Majuelo Itoiz

107-112 or.

<https://dx.doi.org/10.26876/ikergazte.iii.01.13>

Hiri irudikapenak Saizarbitoriaren literaturan: euskal eleberrigintzaren lehen irudikapenak

Majuelo Itoiz, Irati

Universitat de Barcelona
iratimajuelo@gmail.com

Laburpena

Hiriaren eta literaturaren arteko harremana ezinbestekoa da gaur egungo literatura garaikidea ulertzeko. Ikerketa honek euskal eleberrigintzako hirien lehen irudikapenak eta horien testuingurua aztertzea du helburu, horretarako Saizarbitoriaren lehen hiru eleberririk baliatuta. XX. mendean zehar euskal literaturak eta hiriak izan duten harremanari behatuko zaio, baita literatura kanoniko nagusien ezaugarri urbanoak jarraitzen dituzten hiriari buruzko zenbait teoria literario berrikusi ere. Horrek bide emanen dio 60ko hamarkadako testuingurua aztertu eta Saizarbitoriaren lehen etapa literarioa sakonki ikertzeari, euskal literaturari urbanotasunaren aldetik egin dion ekarpena azalertzeko.

Hitz gakoak: Euskal literatura, Eleberrigintza, Hiria, Saizarbitoria

Abstract

The relationship between the city and literature is essential to understand contemporary literature. The aim of this work is to study the first representations of the city in the Basque novel, along with their context, using the first novels of Saizarbitoria as a basis. We'll research the relationship that Basque literature has had with the city during the 20th century, and we'll try to revise certain literary theories that are based on the urban characteristics of the canonical literatures. That gives rise to analyze the context of the decade of the 60s, as well as to study the first literary stage of Saizarbitoria, so we'll be able to claim his contribution to Basque literature from the prism of urbanity.

Keywords: Basque literature, Novels, City, Saizarbitoria

1. Sarrera eta motibazioa

Hiriaren eta eleberraren arteko harremana naturala suertatzen da egun, zaila izaten baita kokaleku urbanorik gabeko eleberririk garaikiderik topatzea askotan. Hala ere, ezin dugu ahaztu gurean bien arteko lotura duela gutxiak dela, duela 50 bat urtekoa, hain zuzen ere. Are gehiago, euskal literaturaren eta hiriaren arteko elkarrekin aztertzea gure kritika eta teoria literarioan konpondu gabeko gaia dela esan daiteke.

Lan honek euskal eleberrigintzan hiriaren agerpena aztertu nahi du Saizarbitoriaren lehen obratik abiatuta eta hiriari buruzko zenbait teoria nagusi aintzat hartuta. Literaturan, hiriaren irudikapena modernitatearen sarrerarekin loturik egonik, espazio urbanoak garrantzi handia hartu zuen nazioarteko literaturan industrializazio-prozesuak gertatzearekin batera. Nahiz eta ez diren bi prozesu paralelo, ezin da ukatu hiriak ugaritu eta tamainan zein populazioan handitzeak berebiziko pisua izan zuela gerora hiriak literaturara eramaterako orduan. Baita horien azterketa teorikoetan ere.

Mendebaldeko tradizioko literatura nagusietako —frantsesa, alemaniarra, ingelesa edo ipar amerikarra, esaterako— hirien lehen irudikapenei buruzko esperientziak eta teorizazioak irakurritzen gero, literatura txikiagoetan prozesu horrek guztiz desberdina behar duela pentsa daiteke, ez baitute bat egiten ez garaian, ezta garapen-erritmoan ere. Horrez gain, hiriari buruzko teoria garrantzitsuenek (hala nola Simmel, 2001; Williams, 2001; Casanova, 2001; Augé, 1993) literatura nagusien erreferentziak izan ohi dituzte. Hori aintzat harturik, esan daiteke teorien hutsune nabarmenak aurki daitezkeela literatura txikiaren urbanizazio-prozesuak aztertzerakoan. Euskal eleberrigintzaren urbanizazioari gagozkionean ere, zailtasunak antzematen dira teoria urbano nagusien bitartez analizatzeko, eta horrek, beraz, prozesu hori nolakoa izan den pentsatu eta ikertzea eraman gaitzake.

Euskal eleberrigintzan lehen irudikapen urbanoak horren berantiarak izateak zenbait zantzu eman diezazkiguke bere urbanizazio prozesuari buruz. Baina era berean galdera ugari planteatzera eraman gaitzake: zergatik ez da eleberririk urbanorik egon XX. mendeko azken herenera arte? Zergatik sortzen da eleberrigintza urbanoa 60ko hamarkada amaierako

testuinguru jakin horretan? Eta horrekin batera beste zenbait: zer harreman izan dute hamarkada hori baino lehenagoko idazleek Mendebaldeko literaturaren tradizio urbanoarekin? Zer harreman izan dute hiriarekin? Zer-nolako hiriak irudikatu dira lehen eleberrri urbanoetan?

Hari-mutur guztiei heltzeko ikerketa sakon eta luze bat behar denez, lan honetan lehen abiapuntu bati heldu zaio. Saizarbitoria euskarazko lehen irudikapen horien erreferentetzat hartuz, bere lehen hiru liburua aztertu dira, bertan agertzen diren hiri-espazioak nolakoak diren eta testuinguruarekin zer lotura duten ikusteko.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak (Azpiatalak eta zerrendak)

2.1. Arloko egoera

Nazioarteko literatura teoriari dagokionez, hirien sorreratik espazio urbanoa literaturara eraman den gisan, lehenengo irudikapenetatik hasi da literaturaren teoria ere horiek teorizatzen. Dagoen corpus zabalean lehen erreferenteetako da Simmel (2001), hiria gizakien soziabilitatearen prismatik irakurtzen hasi baitzen. Ezinbestekoa da Williams (2001) ere, modernitate literarioaren oinarri material eta sinbolikoak landa eta hiriaren arteko dialektikaren bidez azaltzen dituen. Bi teorilari horiek gidatu dute ikerketa honen lehen zatia. Horiez gain, hiriaren irudikapen literario eta kulturala landu duen ikerketa-esparru zabala garatu da azken hamarkadetan (Pike, 1981; Lehan, 1998; Matas, 2010; Wirth-Nesher, 2003). Ikerketa horiek modernitatearen eta hiriaren irudikapen literarioaren arteko harremanak aztertzea jo dute. Bestalde, lan honetan landu diren Mendebaldeko modernitatearen tentsioak eta Mendebaldeko literaturaren arteko transferentzia eta dependentziak aztertzen dituzten lan teorikoak ugaritu egin dira XX. mende amaieran eta XXI.aren hasieran. Hiri espazioen eta literatura mendebaldarraren barruko botere-harremanen eta zentro/periferia dinamiken inguruko adibide dira, besteak beste, Bourdieu, 1995; Casanova, 2001; Prendergast, 2001; eta Moretti 2001.

Euskal kritikan eta teorian, berriz, berandu heldu zaio hiriari buruzko begirada kritikoa garatzeari. Hala ere, azken 30 urteotan egin du bere bidetxo. 90eko hamarkadan aurki ditzakegu Epaltzaren (1993) zein Jimenezen (1993) lanak, hiriari ikuspuntu periferiko batetik behatzen diotenak. XXI. mende hasieran ere gaiak zenbait unibertsitatetako ikerketa taldetan indar handiagoa hartu du: Zulaikak (2003) Guggenheim efektuari buruzko *Guggenheim Bilbao Museoa. Museums, architecture and city renewal* lana aurkeztu du Nevadan, eta Euskal Herriko Unibertsitateak, Jon Kortazarren gidaritzapean eta beste unibertsitate batzuekin elkarlanean (Bartzelona, Kiel, Paris eta Tartu), nazioarteko mintegiak antolatu ditu 2004an eta 2005ean. Lan horien zenbait fruitu *Cuadernos de Alzate* aldizkariko 35. eta 37. zenbakietan argitaratu ziren, 2006. eta 2007. urteetan. Azpimarratu behar dira alor honetan Apalategik (2006, 2007, 2008) eta Kortazarrek berak egindako hiriaren –edo haren gabeziaren– irudikapenei buruzko hausnarketa eta ekarpenak. Azken boladan, globalizazioa, postmodernitatea eta postnazionalismoa bezalako kontzeptuak lantzen ari dira euskal teorian (Apalategi 2006, Gabilondo 2013, Mercero 2017), eta horien bidez ere aztertu da urbanotasuna, baina ez era berezitan. Oinarri bat baden arren, ez dira ugariak hiria eta euskal eleberrigintza lotzen dituzten ikerlanak.

Hala ere, esan beharra dago, lan honetan aztertutako garaia eta autoreak aurretik ere ikertuak izan direla sarri. Saizarbitoriaren eleberrigintzari buruz, esaterako, tesi interesgarria idatzi zuen Hernández Abaituak (2008), lan honetarako oso baliagarria izan dena. Horrez gain, euskal literaturaren bigarren pizkunde eta modernitatearen sarrera harremantzen dituzten ikerlan asko daude, esaterako Sarasolaren (2016) lana, baita Etxeberriarekin (2002) zenbait idazlek izandako elkarriketak pertsonalak jasotzen dituen liburua ere. Lan horiek garaiko literaturak testuinguru sozial eta politikoarekin zuen harremana azaleratzen dute. Hiria literaturan sartzea ere testuinguru horren ondorio da, baina egia da ikerketa horiek ez dutela hiriak hartzen duen presentzia bere horretan ikertu.

2.2. Helburuak

1) Euskal eleberrigintzak hiriarekin izan duen lehen harremana aztertzea. Euskal Herriko industrializazio prozesua berantiarra izaki, gatazkatsua eta konplexua izan da hiriaren sarrera euskal literaturan. XX. mendean zehar hiriaren eta euskal literaturaren artean

egondako harreman gorabeheratsua aztertuko da, fokoa 60ko hamarkadan jarrita bereziki. Hiritartasunaren ulerkeran nazioarteko literaturaren parametro orokorretatik desberdindu izan den literatura nazional gutxiagotu gisa hausnartuko da euskal eleberrigintzari buruz, eta hortik abiatuta ikertuko da zein izan diren, Mendebaldeko literatura nagusiekin alderatuta, literatura urbano berantiar bat garatzeko arrazoi eta faktoreak.

2) Ramon Saizarbitoriaren obrako lehen etaparen (1969-1976) bidez euskal eleberrigintzan egondako hiriaren lehen irudikapenak aztertzea. Saizarbitoria literatura urbanoaren erreferentetzat harturik, bere lehen hiru liburuetan hiriak zer garrantzi duen behatu nahi dugu, baita zer-nolako hiriak eraman zituen literaturara ere. Hori dela eta, 60ko hamarkadaren amaieran euskal eleberrigintzan egon zen aldaketa espaziala analizatzea da asmoa, garai hartako testuinguru soziala aintzat hartuz, urbanotasunaren eta modernitatearen iritsiera eragin baitzuen euskal literaturan.

3) Nazioarteko literaturaren teoriarik hiriari buruz garatu diren ideia eta proposamenak landu eta euskal eleberrigintzaren testuingurura ekartzea. Literaturaren teoriarik hiriari eta urbanotasunari buruz teorizatutako ideia garrantzitsuenetan sakontzea eta hori euskal nobelaren kasu espezifikoan zentratzea da asmoa. Nazioarteko literaturaren teoriarik landutako zenbait ideia zenbaitetan ez datoz bat euskal literaturaren sistemak izan duen errealitate txiki eta periferikoagoarekin. Hori dela eta, helburua da teoria horiek euskal literaturaren testuinguru eta historiara egokitzea. Hortaz, literaturaren teoria kanonikoa aztertzeaz gain, teoria horien ertzak eta hutsuneak bilatuko dira, alde batetik literatura urbanoaren oinarri sendoak jartzeko balioko baitute, baina bestetik, euskal literaturak literatura txiki gisa dituen ezaugarri bereziak teorizatze bidez irekiko baitituzte, kritika zehatzago bat eraikitzea helburu izanik.

4) Ikerketa zabalago baterako lehen oinarria jartzea. Lan hau ikerketa sakonago baten hasiera gisa ulertzen da. Izan ere, hiriak euskal eleberrigintzarekin izan duen harremana aztertu nahi bada, Saizarbitoriaren obra abiapuntutzat har daiteke, baina ezinbestekoa da ordutik hiriak euskal nobeletan hartu duen presentzia esponentziala eta molde askotarikoa aintzat hartzea. Hori dela eta, lan honen helburua izanen da, xumeki, XX. mendeko 60ko hamarkadararteko harremanen errepaso historiko bat egitea, zenbait zimendu teoriko ipini eta euskal literaturaren testuingurura egokitzea eta Saizarbitoriaren obra lehen adibide gisa aztertzea, gerora sakondu beharreko ikerketak oinarri bat izan dezan.

3. Ikerketaren muina

Lehen esan bezala, ikerketa honek euskal eleberrigintzako hirien lehen irudikapenak eta horien testuingurua aztertzea du helburu, horretarako Saizarbitoriaren lehen hiru eleberririk baliatuta. Muinari heltzeko, ikerlana hiru urratsetan bereizten da. Lehenbizikoan, XX. mendean zehar euskal literaturan hiriarekiko egon diren jarrerak aztertzen dira, eta hiriari buruzko literatura teoria nagusiak Euskal Herriko testuingurura egokitzeko saiakera egiten da. Bigarrenetan, 60ko hamarkadako testuinguru zehatza aztertzen da, eta lan honetarako Saizarbitoria eta bere lehen etapako obrak zergatik aukeratu diren arrazoiak. Azken urratsean, hiru eleberririk horien azterketa egiten da, eta horietan hiriak duen papera ikertu.

3.1. Testuingurua eta marko teorikoa

Hiriak ez ziren euskal eleberrigintzaren parte izan XX. mendeko hirugarren herenera arte, ez irudikapenetan, ezta hausnarketa literarioan ere. XX. mendean zehar euskal literaturak eta hiriak izan duten harremanari behatuko zaio errepaso historiko baten bidez. Halaber, atal honek marko teoriko bat sortzeko beharri erantzuten dio, baita literatura kanoniko nagusien ezaugarri urbanoei men egiten dioten zenbait teoria literario berrikusteari ere. Horretarako Williams (2001), Simmel (2001) eta Casanovaren (2001) lanak erabili dira, marko teoriko hori sortzeaz gain, euskal eleberrigintzaren errealitate urbanoa aintzat hartuta hausnarketa horiek aktualizatzeko.

XX. menderako, Europako potentzia handiek euren mundu literarioa hirien inguruan berreraikia zuten, literaturaren erdigunea hiriburuetan jarritz. Hiriak sorkuntzarako espazio gisa ulertzen ziren literaturan, espazio sinbolikoak ziren, eleberririk espazio eta subjektu. Euskal Herrian, ordea, oso

bestelakoa zen egoera. Mendearen lehen herenean, euskal berpizkundearen indarpean, landa-eremuak erosotasuna eta babesa eskaintzen zien idazleei, poesian bereziki. Egoera horretan, hiria espazio arrotza zen, eta aldaketa horrek beldurra eragiten zuen. Williamsek (2001) azaldu bezala, landa eremuaren eta hiriaren arteko talkak ezinegona eta arbuioa sorrarazten zuen euskal idazleen artean. Ez zen haien mundu literarioan presente zegoen espazio erreal eta ezaguterraz bat, eta Europatik zetozen metropoli ereduak urruti geratzen zitzaizkien.

Mendearen bigarren herenean, Espainiako gerraostean, aldaketa handiak egon ziren gizartean, industrializazioa indartsuago egin baitzen eta biztanleriaren zati handi bat herrietatik hirira (probintzia hiriburuetara, Euskal Herrian) mugitu behar izan baitzen. Horrek hiriarekiko begirada aldatu zuen, euskal herritarrek hiri espaziora hurbildu, eta hiriak sozializaziorako eta topaketarako espazio bihurtu baitziren, Simmelek (2001) proposatu gisa. Hala ere, literatura kanonikoetan proposatutako literatura urbanoen ereduak arrotzak zitzaizkien oraindik euskal idazle zein irakurleei, euskal literatura urrun baitzegoen Paris, New York edo Buenos Aires gisako metropoli handien inguruan garatzen zen literatura urbanotik, eta are gehiago hiriburu literario bat edukitzetik.

60ko hamarkadan, ordea, mugimendu sozial eta politikoen eraginez, kultura eta hizkuntzaren arloetan aldaketa handiak egon ziren, bai euskara eta bai euskal literatura hirietara hurbilduz. Hurbilpen horrek hiriaren agerpena eragin zuen euskal eleberrigintzan, eta arrotzasun sentsazioa leundu egin zuen. Esanguratsua da, halaber, hiriaren agerpen berantiarraz gain, zer moldetako hiriak agertu ziren lehenengoz euskal eleberrigintzan, Saizarbitoriak lehenik eta beste zenbait autorek gerora hiri ertainak irudikatu baitzituzten, landa munduarekin harreman estua zutenak, Euskal Herriko errealitateak gertu zeudenak. Izan ere, aurkezten diren proposamenak ez datoz bat Casanovak nazio eta literatura txikiei aurreikusitako bi aukerekin; hau da, norbere sorkuntzak literatura dominanteen molde, hizkuntza eta baldintzetara aldatzea edota kanonarentzako salbuespen exotiko eta folklorikoa izan den literatura sortzea. Horrela bada, erraz azalerazten dira literatura dominanteen prismatik idatzitako teoriaren eta euskalduna bezalako literatura txiki baten errealitatearen arteko desberdintasunak. Oinarrizko desberdintasun horietatik abiatuta, baina Mendebaldeko literaturaren ereduak guztiz ihes egin gabe, euskal eleberrigintza urbanoak bere errealitatera egokitutako molde bat sortzeko beharra izan du. Horrek Saizarbitoriaren lehen eleberririk beste era batera irakurtzera eraman gaitzake: historia literarioaren logika orokorretik deszentratutik dauden literatura txikiei balioko dien urbanotasun formula baten bilaketa gisa, alegia.

3.2. Zergatik Saizarbitoria?

Behin hiriaren lehen irudikapenak historiaren garai konkretu batean kokaturik, eta aurretik egondako jarrera eta saiakerak aztertutik, agerpenaren testuinguru zehatza aztertzeko beharra ikusi dugu, hiri-espazio horien nolakotasuna ulertu asmoz. 60ko hamarkadan hasten da euskal literaturaren bigarren berpizkunda, beste mugimendu kultural, sozial eta politiko askorekin batera. Gerraosteko giro politikoak, askotariko mugimendu sozialek, eta euskal musikan emandako aldaketak eragin zuzena izan zuen euskal literaturan, baina bereziki garrantzitsua izan zen euskararen aldeko mugimendua eta euskara hirietara sartzeko egindako ahaleginak. Zurrumbilo horren erdian, Saizarbitoria ez da eleberrigintzan proposamen berritzaileak egiten dituen idazle bakarra, baina oso garrantzitsua da hiriaren irudikapenekin bultzatzen duen espazio-aldaketa. Garai bertsuan sortu zuen *Txillardegik Leturiaren egunkari ezkutua* (1957), eta euskal eleberrigintzan modernitatearen sarrera bideratu. Modernitatea oso loturik dago hiriaren agerpenarekin, baina bide horretan, Saizarbitoriaren ekarpena nabarmenagoa da espazio-aldaketari dagokionez, zuzen-zuzenean jartzen baitu hiria eleberriarren erdigunean.

Idazlearen lehen eleberrigintza etapa hartu dugu ikergaitzat. Izan ere, lehen hiru nobelek — *Egunero hasten delako* (1969), *Ehun metro* (1976) eta *Ene Jesus* (1976)— esanahi berezia dute, bai idatzitako garaiaiatik, baita hiru proposamen desberdin aurkezten dituztelako ere: bata atzerriko hirietan oinarritua, bestea Donostian eta, azkenekoa, espazio mugatu eta itxi batetik egiten diren kanpoko edota imajinatutako espazioetatik abiatua. Gainera, lehen eta bigarren etapen artean jauzi tenporal handia dago, eta horrek eragin handia du hiriaren irudikapenen nolakotasunari dagokionean.

3.3. Saizarbitoriaren lehen eleberrigintza: hiriaren irudikapenak

Saizarbitoriaren eleberrigintzaren lehen etapak hiru eleberri berritzaile behatzeko aukera eman digu. Nahiz eta desberdintasun ebidenteak dituzten, hiruretan nabari da eszenatoki urbano bat aurkezteko intentzio argia, haren bidez mundu modernoaren problematika azaleratu asmoz. Hiru eleberrietan proposatutako hiri-espazioak desberdinak badira ere, horien azterketa oso baliagarria da idazleak hiri nola bizi duen ohartzeko. Baina baita hiri irudikatzean zer intentzio duen ere, jakiteko zer asoziatzen duen espazio urbanoarekin eta sumatzeko hurrengo etapetan espazio hori noruntz garatuko duen.

Ezin ukatu *Egunero hasten delako* (1969) eleberri apurtzailea izan zela, bai gaiaren eta bai formaren aldetik. Baina azpimarratu behar da hiriaren espazioak, lehen aldiz, posizio esanguratsua duela eleberri honetan, baita garrantzi semantiko handia ere. 60ko hamarkadako Europan dago kokatua, hiri-eremuan: tren geltokiak, kafetegiak, parkeak eta hirian barna egiten diren joan-etorriak ditu oinarri espazial, eta horien bueltan garatzen dira Gisèlen gorabeherak. Liburuan zehar hainbat hiri ezagun aipatzen diren arren, Durkheim, eta hein txikiagoan Riemmes, dira istorioari espazio urbanoa eskaintzen diotenak. Asmatutako izenak eduki arren, Friburgoren antza handia dute, hiri ertain edo ertain-handiak baitira, probintzia-hiriak, mendiz eta aintziraz inguratuak daudenak. Horrek Euskal Herriko errealtaterak gerturatu ditu eta hiriak era ez-gatazkatsuan irudikatzen laguntzen du, agerian utziz Saizarbitoriak euskal literaturara hiri-paisaia ekartzeko egindako ahalegina. Hiriak, beraz, inguru natural gisa ageri da, espazio modernoak da, zenbait askatasun eskuratzeko baldintzak jartzen dituenak: autonomia, erabakimena, moral tradizionalaren kritika, etab.

Horrez gain, hiriak eleaniztasuna eta bere aukerak azaleratzeko balio du. Izan ere, Suitzako hizkuntza ofizial diren frantsesa, alemaniera eta italiera ageri dira, baita ingelesa ere. Horrela, nazio eleaniztun baten eredu positibo gisa uler daiteke eleberriko hiriak, Euskal Herriko diglosiaren aurrean. Baina, bereziki, hiri eleberriaren muina azpimarratzeko tresna da, izan ere, pertsonaiak eraikitze balio dio Saizarbitoriari. Pertsonaia bakoitza ezaugarritzen dute hirian egiten dituzten ibilbideak edota okupatzen dituzten espazioak. Horrez gain, hiriak beste pertsonaia bat gehiago dela esan daiteke zenbaitetan, Gisèlen haurdunaldiari buruzko kezak metafora bidez irudikatzeraino. Hala bada, hiri ezinbesteko bihurtzen da, bai tramaren garapenerako, bai pertsonaien karakterizaziorako. Eleberri honek hiriaren irudikapenaren beharra du, Saizarbitoriak modernotasuna eta kultura urbanoa txertatu nahi izan baitzituen istorioaren muinean, eta hortaz, ahalegin hori hesanguratsu bihurtzen da euskal literaturaren historiako.

Ehun metro (1976) da, ziur aski, hiru liburuetan ekarpen nabarmenena egiten duena. Hiriak ezinbesteko papera jokatzen du eleberri honetan, elkar gurutzatzen dien istorioen puzzleari espazio amankomuna eskaintzen baitio. Hasteko, Saizarbitoriak Donostia ekartzen du euskal literaturara, betiere begirada gertu eta ezagun batetik, baina inolaz ere sinplifikatu gabe, eszenatoki huts bihurtu gabe. Izan ere, eleberri honetan ere, espazio urbanoak esanahi berezkoa dauka, istorioa garatzeko ezinbestekoa. Saizarbitoriak bere kontraesan eta gatazka guztiekin literaturizatu zuen Donostia 70eko hamarkadan, egoera soziopolitikoaren erakusle. Batetik, Euskal Herriko, baina bereziki, hirietako egoera diglosikoa azaleratzeko ezinbesteko tresna da. Euskara eta gaztelera eleberri osoan zehar tartekatzen dira, baina ez hori bakarrik, Donostiari buruzko deskribapen edota aipamenak gaztelaniaz agertzen baitira sarri. Hala, egunkarietan eta auzokideen ahotan ageri den Donostia hiri pinpirina da, frantsestua, burgesa eta Espainiako turismoari begira saltzen dena. Ekintzek, ordeak, bestelako hiri bat erakusten dute, gatazka politiko bat bizi duen hiri bat, errepresioaren eta bortizkeriaren testigu dena. Hortaz, Saizarbitoriak eleberriaren tesia azpimarratzeko elementu gisa erabiltzen du hiriak: errealtate desberdinen elkarbizitza kontraesankorra erakutsi, eta gizartearen indiferentziaren aurrean borroka armatuaren sakrifizio absurdoa azaleratzeko. Hala, espazio erreala eta irakurlearentzat gertukoa dena, espazio sinboliko ere bilakatzen da, nobelaren muina bere baitan izanik.

Aztertutako azken eleberria da *Ene Jesus* (1976), eta akaso bere ekarpena ez da horren nabarmena, eleberri psikologikoa eta, modu batean, kriptikoa izaki. Zaila da eleberri honen espazio literarioa aztertzea, pertsonaia nagusia eroetxe bateko gelan itxita baitago istorio guztian zehar. Barne-espazio itxi horrez gain, gainerako espazioak pertsonaiaren oroitzapen, amets edo delirioetan agertzen dira, eta hiri bat erakusten dute gehienetan. Hiri-espazio horiei dagokienez, irudikapenak zatiturik eta desordenaturik ageri dira. Oroitzapen edo asmakizunetan azaltzen diren espazioak Donostia gogorarazten dute hein handi batean, elementu amankomun ugari baitituzte, hala nola portua, itsasoa eta alboko mendia, etab. Horrez gain, esanguratsuak dira tren geltokiko oroitzapenak, landa eremuaren eta hiriaren arteko zubi gisa adierazten baitira, iraganaren eta modernitatearen arteko konexio-eremu gisa. Horrez gain, protagonistaren espazio hurbila da garrantzitsua, bere auzoa: amaren etxea, etxe ondoko taberna eta parkea. Bertan garatzen da eleberriko trama. Hortaz, eleberri hau espazioen aldetik

bereziki esanguratsua ez den arren, esan beharra dago Saizarbitoriak elementu ezagunak eta leku zehatzak erabiltzen dituela hiriaren adierazpen ezaguterraz bat lortzeko, irakurleari arrotza eginen ez zaiona. Deskribapenak oso laburrak diren arren, irudikatzen dituzten espazioak garrantzitsuak dira protagonistaren psikologia eta eleberriaren osotasuna ulertzeko.

Laburpen gisa, argi ikus daiteke Saizarbitoriak hiri-espazioak modu sozial batean bizi dituela guztiz, eta literaturan ere hala erreproduzitzen dituela. Alde batera utzi ezin duen begirada soziologikoak zuzentzen du bere mundu literarioa ere. Ondorioz, hiri topaleku eta sozializaziorako eremu gisa irudikatzen du, Simmelen (2001) proposamenarekin bat eginez. Saizarbitoriaren literatura espazioak ez daude aleatorioki hautatuak, baizik eta aurrez ongi kalkulatuak, normalean espazioak eleberriaren garapena baldintzatzen duen funtzio zehatz bat betetzen baitu. Hala bada, hiriak pisu diskurtsibo handia dauka, leku bakoitzak paper sinboliko bat baitu, sarri emozioei edo identitateei lotua.

Zentzu horretan, Saizarbitoriak proposatutako hiriak begirada berri batez irudikatzen dira, espazio natural eta ezagun gisa aurkezten baitzaizkio irakurleari, eta ez aurretik literaturan nagusi zen jarrera arrotzez edo mesfidantzaz. Gainera, espazio berri horrek ez du gatazkarik sortzen eleberrian. Era berean, irudikapenak ez dute bat egiten nazioarteko literatura nagusietan gailendu diren hiri eta metropoli handien ezaugarriekin, baina ez dio erantzuten ere nazio txiki baten literaturi suposatu zaion gutxiagotasun traumari. Hiri ertainak dira hiru eleberrietako espazioak, hiri ezaguterrez eta zenbaitetan guztiz errealistak, Donostiaren errepresentazioarekin gertatzen den bezala. Halaber, hiri ertainak izan arren, hiri konplexuak dira, euren problematika propioak dituztenak: hizkuntza egoera diglosikoak, norbanakoaren askatasun zein zapaltze espazioak, nazio eta klase gatazkak, borroka sozialak, landa eremuarekiko harremanak, modernitatearen eta tradizioaren arteko talka, etab. barnebiltzen dituztenak. Hortaz, hiri ertain eta probintzialei buruz hitz egiten digu Saizarbitoriak, baina baita horiek iragan ruralarekin eta modernitate globalarekin dituzten loturez ere.

4. Ondorioak

Euskal eleberrigintzan hiriaren lehen irudikapenak noiz eta nolakoak izan ziren jakin asmoz, ibilbide historiko labur eta xume bat proposatu zen XX. mendean zehar. Errepaso horretatik atera daitekeen ondorio nagusietako bat da mende hasieran euskal literaturak hiriarekiko jarrera herabe eta atzerakoia zuela oro har. Alde batetik, lehen euskal pizkundearen arrakastak sortutako nolabaiteko erosotasunak —poesian, bereziki— literatura tradizioak mundu-ikuskera guztiz landatarra zuen gizarte batera erroturik jarrai zezala eragin zuen. Bestetik, Europatik iristen ziren hiri-literaturaren ereduak metropoli literarioak aurkezten zituzten, euskal hirien errealtate eta iruditeriatik guztiz aldentzen ziren hiri handiak. Horrek hirienganako jarrera arrotza areagotu zuen, Williamsen (2001) landa eta hiriaren arteko gatazka dialektikoen bidez ikusi den gisa. Hiriaren irudi arrotz horri euskarak hirietan zuen presentzia urria gehitu behar zaio, euskal idazleei landa eremu natural gisa ulertzea errazten baitzien.

Gerraosteko literaturari dagokionez, beharrezkoa da ohartaraztea gizarte-egituraren aldaketek biztanleengan urbanizazio bat eragin zutela, biztanleriaren ehuneko handi bat hirira joan baitzen lan egin eta bizitzera. Horrek hiriarekiko perspektiba aldatu zuen, eta zentzu horretan, Simmelek (2001) teorizatutako hiriaren soziabilitatearen ideiak leku gehiago izan dezake euskal literaturaren testuinguruan. Soziologo alemaniarrek aurkezten duen hiri ertain edo txikiaren ereduak euskal idazleen errealtatetik hurbilago dago, hiriarekiko lehen kontaktu hori hurbileko harremanetan, soziabilizazio espazioetan eta landa-mundutik gertuko adibideetan gertatu baitzen. Hala ere, eleberrigintzan hutsune handi bat ondorioztatu daiteke oraindik. Hala bada, Simmelek aipatutako eta kapital sinbolikoa biltzen duen hiriburu literario bat edukitzetik urrun dago garai hartan euskal eleberrigintza, oraindik ere Mendebaldeko literaturarako adibideak arrotz baitzaizkio. Argi ikus daiteke, beraz, urbanotasunaren irudikapena eta erreferentzia metropolitarren berantiarra dela Europako literatura nagusiekin alderatuz gero.

60ko hamarkadan euskarak eta euskalgintzak izandako bultzadaren bidez, gutxika-gutxika, hiriak literaturarako espazio potentzial gisa ikusten hasi zirela ondorioztatu daiteke, baita modernitatearen espresio bihurtzeko ere. Halaber, garai bertsuan hasten da euskal literatura bere burua nazio gutxitu bateko literatura nazional gisa pentsatu eta birplanteatzen. Lan honetan ondorioztatu da nola eleberrigintza urbanizatu eta modernizatzen saiatzean, gure tradizioak gatazkak izan dituela nazioarteko tempus eta parametroak jarraitzeko, baina era berean ez diola literatura txiki bati

auresuposatutako esentzia folklorikoarekin guztiz bat egiten ere. Beraz, Casanovak (2001) literatura txikiei eskainitako bi aterabide horiei uko egiten die nolabait 60ko eta 70eko hamarkadetan euskal eleberrigintzak. Hala, mendearen azken herenean eleberrigintzak bulkada modernizatzaile bat bizi duela ondorioztatu daiteke, eta nahiz eta hori eraikuntza nazionalaren ideiak inspiratu, oinarri-oinarrian estilo eta forma europar berritzaileak gerturatzea du helburu, baita modernitatearen problematikekin lotutako gaiak ere. Zentzu horretan, euskal eleberrigintzan gertatzen den espazio-aldaketa eta urbanotasunaren sarrera nabarmendu behar da, betiere testuinguru sozial, linguistiko eta politikoari hertsiki loturik. Aldaketa horretan erreferente da Saizarbitoria, hiriaren irudikapen berri eta desberdin bat ekartzen baitu euskal literaturara.

Ondorioz, aurreko hausnarketa teorikoak aintzat hartuta, Saizarbitoriaren eleberrigintzaren lehen etapari buruz horrela hausnar dezakegu: bazterrean edo deszentratutik egon daitezkeen literatura edo testuinguruentzat historia literarioaren eta europar konparatibismoaren barruan formula deszentratuak bilatzen dituen saiakera —ez, nahitaez kontziente— gisa. Zentzu horretan, eta bere obran zentratutik, idazleak begirada soziala erabiltzen du hiri-espazioak aurkeztu eta, horien bidez, euskal hiriek bizi zituzten arazo moderno eta errealtate konplexuak erakusteko. Hortaz, estilo eta gai apurtzaileak proposatzeaz gain, Saizarbitoriak Euskal Herriko testuinguruarekin bat egiten zuten hiri-espazioak ekartzen ditu 60ko hamarkada amaierako literaturara. Irudikapen horiek nazioarteko metropoli ereduetatik aldentzen dira, baita literatura gutxiagotu baten ustezko parametroetatik ere. Hain zuzen ere, Saizarbitoriak modernitatearen adierazpen gisa errepresentatzen du hiri ertaina, eta horren bidez, mundu modernoaren gatazkak eta kontraesanak azaleratzen saiatzen da. Bere testuinguruarekin zuen lotura ikusita, esan daiteke euskarak modernotasuna adierazteko zuen gaitasuna erakusteko baliatu zuela hiriaren irudikapena. Adierazpen horietan Donostiaren literaturizazioa nabarmentzen da, bere obraren lehen etapa honetan zimenduak jartzen baitizkio gerora bere lanen eszenatoki nagusi izanzen den hiriaren irudikapen motari, gutxinaka bere hiri literario propioa sortzeraino.

5. Etorkizunerako planteatzen den norabidea

Aipatu bezala, lan honek ikerketa sakonago baten abiapuntu izan nahi du. Norabide horretan, hiriaren lehen irudikapenetatik eta Saizarbitoriaren lanetatik harago joan eta ikergai zabalago batera jotzeko beharra sentitu da, osotasun bat bilatu asmoz. Hortaz, hiriaren agerpenak euskal eleberrigintzan zer-nolako eragina izan duen aztertzeaz gain, gerora izan duen bilakaera eta presentzia hartze garrantzitsua landu nahi da etorkizunean, baita hiriaren irudikapenen garapen horrek testuinguru sozialarekin dituen harremanak behatu ere. Horretarako, beharrezkoa da euskal literatura arloa nola eraiki den eta nazioarteko literatur sisteman zer leku hartu dituen aztertzea, Bourdieuren (1995) proposamen teorikoari jarraikiz. Hiriak lotura zuzena dauka Mendebaldeko kulturarekin, espazio urbanoetan islatzen baitira europar jendarte modernoaren harreman-sare, gatazka eta tentsio nagusiak (Pike, 1981). Idazleek hirien sorreratik jo dute espazio urbanoa literaturan irudikatzea eta, horregatik, hiriaren teorizazio eta irudikapen literarioak aztertzean, jendarte horren ezaugarriak, kultura eta tentsioak azaleratzen dira. Hori dela eta, hiriaren irudikapenak euskal eleberrigintza Mendebaldeko literaturaren mapan garai bakoitzean non kokatu duten aztertu nahi da ikerbide hori hartuta.

Etorkizunerako planteamenduan, hasteko, corpusa zabaldu eginen da, bai tenporalki bai hiriaren irudikapenen aniztasunean. Hortaz, alde batetik, euskal eleberrigintzan XX. mendeko lehen irudikapenetatik gaur egun arteko ibilbidean egondako joerak planteatuko lirateke aztergai gisa, eta beste alde batetik, hiriaren azterketak berekin dakartzan azpigai edo zeharkako gaiak lantzeko eleberri espezifikoak hautatuko lirateke. Beraz, barnebilduko dira tradizio ruralarekiko hausturarekin hasten den hirien irudikapena, gero ibilbide konplexua garatzen du modernismoaren eta errealismoaren aroetatik pasata, XXI. mendean hiri postmodernismoarekin uztartu arte. Hiriaren trataera konplexu eta gatazkatsu horrek urbanotasunarekin elkargurutzatzen diren beste zenbait kontzeptu aztertzei aukera emango luke: nazio eta hizkuntza auziak, nazioarteko literatura sistemen zilegitasuna eta postmodernismoa eta identitate gatazkak.

Ondorioz, euskal eleberrigintzaren hiri-irudikapenen bilakaerari buruzko lan berezitua egitea da asmoa. Saizarbitoriaren lanen azterketatik abiatuta ikuspuntua zabalduko litzateke, bai hartutako denbora espazio zabalagoarengatik, bai hiriaren irudikapenak tratatzeko era ugariengatik. Horren bidez, euskal kritikan eta teorian hiriari buruz idatzi diren lanei ekarpena

egin nahi lieke eta ikuspegi osotuago bat eskaini, eta literatura teoria orokorretan kokatzeko ahalegina egin.

6. Erreferentziak

- Apalategi, U. (2006): "Ciudades y cambios de personalidad", *Cuadernos Alzate*, 101-120.
- _____ (2007): "La huida de la ciudad", *Cuadernos Alzate*, 78-94.
- _____ (2008): "Hiria eta nortasun aldaketak euskal eleberrian", *Jean Haritschelhar-i omenaldia*, Euskaltzaindia, Bilbo, 41-57.
- Augé, M. (1993): *Los no-lugares. Espacios del anonimato*, Gedisa, Bartzelona.
- Bourdieu, P. (1995): *Las reglas del arte. Génesis y extructura del campo literario*, Anagrama, Bartzelona.
- Casanova, P. (2001): *La República mundial de las Letras*, Anagrama, Bartzelona.
- Egaña, I. (2006): "Leer y escribir la ciudad", *Cuadernos Alzate*, 137-152.
- Epaltza, A. (1993): "Ghettotik", *Galeuzca*, 22-26.
- Etxeberria, H. (2002): *Bost idazle Hasier Etxeberriarekin berbetan [Cinco escritores vascos. Entrevistas de Hasier Etxeberria]*, Alberdania, Irun.
- Gabilondo, J. (2013): *New York-Martutene. Euskal postnazionalismoaren utopiaz eta globalizazio neoliberalaren krisiaz*, Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbo.
- Hernández Abaitua, M. (2008): *Saizarbitoriaren lehen eleberrigintza*. UPV. Servicio Editorial=EHU. Argitarapen Zerbitzua.
- Jimenez, E. (1993): "Hiri espazioa euskal literaturan", *Galeuzca*, 83-84.
- Kortazar, J. (2006): "La ciudad en la literatura vasca contemporánea", *Cuadernos Alzate*, 97-100.
- _____ (2007): "Literatura y ciudad", *Cuadernos Alzate*, 75-78.
- Lehan, R. (1998): *The city in literature. An intellectual and cultural history*, University of California Press, Berkeley.
- Matas, A. (2010): *La ciudad y su trama. Literatura, modernidad y crítica de la cultura*, Lengua de Trapo, Madril.
- Mercero, G. (2017): *Mundu-ikuskerak euskal narratiba garaikidean: modernitatearen krisitik postidentitatearen promesera*, Labayru Fundazioa, Bilbo.
- Moretti, F. (2001): *Atlas de la novela europea*, Trama, Madril.
- Pike, B. (1981): *The image of the city in modern literature*, Princeton University Press, Princeton.
- Prendergast, C. (2001): "La negociación de la literatura mundial", *NLR* 8, Madril.
- Sarasola, B. (2015): *Bainaren belaunaldia: Ustela, Pott eta Oh! Euzkadi*, Labayru Fundazioa, Bilbo.
- Simmel, G. (2001): *El individuo y la libertad*, Península, Bartzelona.
- Williams, R. (2001): *El campo y la ciudad*, Paidós, Buenos Aires.
- Wirth-Nesher, H. (2003): *City Codes. Reading the modern urban novel*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Zulaika, J. (2003): *Guggenheim Bilbao Museoa. Museums, architecture and city renewal*, University of Nevada, Reno.

7. Eskerrak eta oharrak

Artikulu honetan jasotakoa 2018ko neguan aurkeztutako Master Amaierako Lanetik eratorria da. Hori dela eta, Universitat de Barcelonan nire zuzendari eta irakasle izandako Àlex Matas Ponsi eskertu nahi diot emandako laguntza. Baita UPV/EHUko Iratxe Retolaza Gutierrez eta Ibon Egaña Etxeberriari ere, hasierako lan xumea noizbait tesi bihurtzeko lehen pausoa ematen laguntzearen.